

מבעד לזכוכית האפלה: ריאיון עם טוביה ריבנד

מראיינים: חנה סוקר-שווגר, יפתח אשכנזי, טפח ביק-הכהן, מעין גלברד, מיה מרק, עירית נגר, אילאור פורת, אליהו רוזנפלד

טוביה שלום, זה כמה שנים שהתעורר בנו רצון לראיין אותך, אבל היססנו להטריד אדם מבוגר. והנה, והנה, אתה לא עצרת, אתה מוסיף לכתוב בתשוקת חיים עזה ובהשתאות מול "היופי המאוחר" הזה. הבן אומר בצחוק שאני כמו יבלית... שקשה להיפטר ממני...

הדבקת אותנו בהשתאות הזאת שלך, כמו שאתה כותב באחרונים: "מה, הכתיבה היא חייך? / ואתה עוד כאן?". לא יכולנו להתאפק והנה אנחנו כאן, מבקשים לקיים בביתך במרחביה מעין "כיתת אמן" לחברי המערכת הצעירה של מכאן. אני מתפלא כמה שהחדר הזה רחב... שהנה נכנסתם כולכם, אף שזה אותו חדר קיבוצי מוכר וצר מידות. קצת כמו הספרון הצנום הזה שיצא כעת בקיבוץ המאוחד, מכאן על מבחר. הספר הקטן הזה נפתח ממש בשיר הראשון שכתבתי בעברית ומקיף 65 שנות שירה. ואני הרי התחלתי מאוחר, כ־12 שנה אחרי שהגעתי ארצה כתבתי שירה בגרמנית. אני חושב שמבחינה כלשהי אני מיוחד כחתן פרס ישראל בהיותי משורר דו-לשוני, שכן עד לאחרונה עוד כתבתי גרמנית, ואני לא יודע למה...

מה זאת אומרת, לא יודע למה?

משום שלא היה לי חשק לכתוב גרמנית. אבל בכל זאת, זו הייתה שפת אם. זו הייתה השפה שבה דיברתי עם הורי, ועם כל אלה שנספו בשואה, עם החברים. ככה זה חדר אלתי פנימה, אפילו שלא ממש רציתי. גם עשיתי לי חברים גרמנים טובים בארץ. כל הספרים במדף הזה שאתם רואים פורסמו בגרמניה. הספר השחור, האלגנטי, הוא באנגלית, בתרגום מצוין של צביה בק. *The Illuminated Darkness*. אבל הזרות היא גם המוזה שלי. מדריך בקבוצת הנוער שלי אמר: "מכשולים קיימים כדי להתגבר עליהם". ואכן, אין האמנות בלי היסוד הזה של הזרות אלא בידור.

בגרמניה אתה משורר מוכר. שירים שלך בגרמנית התפרסמו בכמה ספרים, ואף זכו בפרסים. לפני זמן מה יצא לאור ספר מחקרים על היצירה שלך בגרמנית, שלושים מאמרים מפי חוקרים שונים.

אינני משורר מוכר אלא לקהל מסוים, אומנם קהל טוב, כפי שמעידים הפרסים: האחרון – הפרס על שם אדנאואר. הקודם – על שם שוקן מטעם עיריית ברמרהאפן ואזרחיה, פרס שקיבלתי אחרי חתן פרס הנובל, אימרה קרטס. קיבלתי גם את פרס וגנר על שם כריסטוף וגנר, משורר איכר מיוחד במינו בן המאה ה־17, מיסטיקן שהרמן הסה, גוסטב לנדאור ואחרים העריכו. אלה החשובים בעיניי.

קשה לחשוב על עוד משורר שליווה את השירה העברית על כל תהפוכותיה ושינויי הטעם שלה, משלונסקי, לאה גולדברג ואלתרמן, דרך שירת "דור המדינה" – זך, עמיחי, רביקוביץ, אבידן ודן פגיס, ועד השירה העכשווית ביותר של ראשית המילניום. איך שרדת את חילופי הטעם?

לא שרדתי את חילופי הטעמים, כי מעולם לא השתייכתי לשום טעם, זרם, חבורה, אלא הלכתי בדרכי לטוב ולרע, עד שחיים גורי פלט לגביי, ש"נפל לו האסימון".

האם הכרת את אבות ישורון, שאף הוא כמותך ליווה את חילופי הטעמים והתקופות? עם אבות ישורון לא היה לי שום קשר, חוץ ממשמרת הכבוד ליד ארון עגנון.

ובכל זאת, בתחילת הדרך הרגשת מוסט מן הטעם המרכזי, ורק בשנים האחרונות ניכרת פריצה של ממש של שירתך אל התודעה הספרותית.

כן, מאז שהתחלתי לפרסם אצל רפי וייכרט. אני חושב שזה משום שבתחילת הדרך כתבתי עם היד לפני הפה. אני משורר עם מצפון רע.

מה זה אומר?

אני אומר את זה בספר האחרון, שבע־עשרה. שם כתוב – "הבלתי ניתן להיאמר"... "הבלתי נתן להאמר / מכרסם / את כל המלים". עד היום אני יודע שהבלתי ניתן להיאמר הוא בלתי ניתן להיאמר. לפי אדורנו – הוא לא אמר בדיוק ככה, אך זו בערך התמצית. אבל מי שמשורר, הוא משורר, אז הוא כותב. אצלי השואה יושבת עד היום, ולכן אני מוכרח לראות דרכה. חוק הלאום שחוקק עכשיו מזכיר לי יותר מדי את מה שהיה כשהייתי יהודי בסלובקיה, גרורת היטלר. הממשלה בגדה בקורבנות השואה, יחד עם הפולנים, בגלל פוליטיקה קטנונית. קשה, קשה עם זה. אצלי, כל השירה שלי נאמרת דרך הזכוכית האפלה של השואה. גם השמחה, גם כל הדברים האחרים. בראשית דרכי הלכתי בדרכים מסורתיות יותר, אבל בכל זאת תמיד עם היד על הפה. רק אחר כך השתחררתי קצת... אבל זה נמצא בכל השירים.

התחושה הזאת של היד על הפה קשורה לכך שהרגשת שהעברית היא לא שפתך, או שהיא לכך קשר גם למחויבות שלך לצורה?

אני משער שהייתה לי "עברית משלי" – שפה נלמדת. לא רק נלמדת. כל המשוררים שאף הם לא נולדו בארץ, למשל עמיחי או זך, שבאו מחוץ לארץ – או שכבר ידעו עברית כמו עמיחי, או שבאו הנה ולמדו בעממי ואחר כך בגימנסיה ואחר כך באוניברסיטה. אני

מעולם לא למדתי עברית, אלא אצל המדריך שלנו. הגעתי הנה בעליית הנוער במקרה לחלוטין – היינו תשעה מסלובקיה שהגענו, זה היה כל כך מקרי. כתבתי על כך בספר האוטוביוגרפיה שלי, חזיים ארוכים קצרים. לו הייתי גר בגדה השנייה של הדנובה, לא הייתי יכול לעלות ארצה. ב-1938 סיפחו את אוסטריה לגרמניה והגבול עבר במחצית הגשר על הדנובה. לו היינו גרים בצד השני לא הייתי יכול לעלות. כיוון שסלובקיה הייתה חופשית, כלומר: גרורה של היטלר, אבל לא תחת כיבוש היטלר – יכולנו לעלות. המקריות הזו של החיים.

אתם שואלים על שינויים בשירה שלי. הספר השני שלי הוא כולו אקספרימנטיס, ניסיונות.

כן, הופתענו מן השורות הפותחות את ספרך השני, שירים למצוא עת, בשיר "ים":
"שיחש חִקֵב נִפְחַדְמָשִׁים / קָבֵדִם חֲחֵי נִפְשִׁים חָשִׁי".

עכשיו, כשאני קורא את זה שוב, זה מתחיל באותיות של טרם-שפה. מאחורי זה עומדים פסוקים, אבל עברו שנים וכבר שכחתי איזה... זה שיר שמתפתח, שכמו יוצא מתוך הים. "שוב. שָׁחָה. כָּבֵר גּוֹף. קְרוּם / נִשְׁטָף מֵעֵינִים שְׁלוּחוֹת / אֶל חֲזִיוֹנוֹת מַיִם. / עָרֵם. נָטָה יָד. צָא. בְּכִיָּם / שֶׁל הַטְּרוֹמָיִם נֶאֱלָם בְּדָכִים. / הִנֵּה הָאֵר זָרוּעַ בְּלִבָּיָם! // בְּצֶדֶף הַדְּמָמָה נוֹלָד". הנה, אבדו לי המפתחות. זו הייתה תקופה של חיפוש אחר הצורה, של התנסויות. על השיר "אביב בעולם", שיצא גם הוא בקובץ השירים הזה, כתב לי עגנון: "זה שיר שציפינו לו". הייתי מאוד גאה...

עגנון כתב לך זאת, או אמר לך בעל פה?

הוא כתב לי. יש לי שורה של מכתבי עגנון. היינו מיודדים. גם תרגמתי אותו. הוא רצה שאמשיך לתרגם אותו, אבל ידעתי שאם אמשיך, אני גומר עם הכתיבה של השירים שלי. בסופו של דבר נמצא לו מתרגם אחר יוצא מן הכלל. המכתבים נמצאים בספרייה הלאומית, וההעתקים אצלי.

כתבת שניסית לשמור על הריתמוס של עגנון בגרמנית כשתרגמת. איך מתרגמים ריתמוס מעברית לגרמנית? מה היה הדבר שרצית לשמור?

זה קשה קצת להסביר. קודם כול כמובן שנמנעתי מכל מה שמוסתר אצל עגנון – זה לא ניתן, וצריך לדעת שזה לא ניתן. אבל כיוון שהגרמנית שלי היא גרמנית טרום-היטלרית, כשקיבלתי את פרס אדנאואר, אמרו ששמרתי את הגרמנית מפני ה"מורדך דויטש" [Mordsdeutsch] – הגרמנית הרצחנית. תומאס שפאר, שהזמין אצלי את התרגום לעגנון, כתב לי שהגרמנית שלי היא כמו הגרמנית של עגנון כששהה בגרמניה, לפני התקופה הנאצית. הספר הזה קיבל את פרס פאול צלאן, והוא נמכר טוב. קודם לכן עגנון ביקש שאתרגם אותו. אז תרגמתי – חוץ מאשר את "האדונית והרוכל", שלא רציתי לתרגם.

למה?

תרגמתי אבל לא פרסמתי משום שהקניבלית הזאת – אני לא אוהב את זה...

בספר האוטוביוגרפי שכתבת אתה מספר שהקראת לפני עגנון במשך יום שלם את "שבועת אמונים" שתרגמת לגרמנית.

כן... עגנון חזר ואמר: "כמה שזה יפה", ואני בטוח שהוא התכוון לסיפור שלו, כשאמר כמה שהוא יפה, כי כבר מזמן הוא לא קרא אותו. הוא לא החמיא לתרגום שלי. אבל התרגום שודר פעמיים ברדיו גרמניה. אני, אם כן, איזה מין יצור כלאיים כזה. רק לפני כשנה, שנה וחצי, יצא הספר הגרמני האחרון שלי.

אמרת שאתה כותב מבעד לזכוכית האפלה של השואה, ורצינו לשאול: השירה על השואה – שכתבו דן פגיס ופאול צלאן – היא שירה מקודדת מאוד; הם מציעים דגם סגור, כשהם כותבים על השואה. נראה שאתה ברחת קצת מהדגם הזה, לכתביה יותר פתוחה, פחות מקודדת.

נכון, אני לא הייתי בשואה במחנה. בעצם, פאול צלאן גם לא היה. ההורים שלו נלקחו כמו אצלי. על צלאן יש לי דעה מסוימת.

ומה היה בשבילך דן פגיס?

דן פגיס היה ידיד נפש. בעצם, חנכתי אותו כמשורר, כשהגיע הנה למרחביה וצורף לקבוצה השנייה של עליית הנוער. המדריכים הביאו אותו אליי כגרמני, ואני התחלתי לקרוא לו שירים מהשירה הגרמנית, שהוא עדיין לא הכיר. דן פגיס הוא גאון. הוא למד תוך זמן קצר ביותר עברית. דן ואני היינו חברי נפש. ממש. דן כתב את שיר המאה: "כתוב בעפרון בקרון החתום".

הוא היה זמן קצר במרחביה. בגיל 14 נדד עם חבר מטרנסניסטריה לטשרנוביץ. אחר כך עבר לאיזו דודה בווינה, שהייתה קומוניסטית. אבא שלו הרי כבר היה פה. הוא חי עם אישה אחרת, לכן הוא הביא את דן לעליית הנוער במרחביה.

אמרת קודם שהכול עובר דרך הזכוכית האפלה של השואה. איך זה משתקף בשירה? איך זה שיר שנכתב כך?

יש שיר שאיננו שיר. יש שפה שהמילים מתכופפות בה. אל תשאלו אותי לשורות משירים שלי. גלילה אשתי יודעת שאני לא זוכר את שירי. אבל הנה, השיר "אלשיר", מתוך הספר כמעט שיחה: "לְפַעְמִים הַמְלִים קָמוֹת עֲלֶיךָ / שְׁבוֹת וְנִכְנְסוֹת בְּךָ בְּלִי עֲדָנָה יְתָרָה / גֹּרְמוֹת לְךָ לְכָאֵב אֵת הַכָּאֵב שֶׁהִדְמַמְתָּ עַל הַנֵּיר / נִדְחָקוֹת, נִדְחָסוֹת, נֶאֱסָפוֹת אֶל עֲצָמֶיךָ / נֶהְפְּכוֹת לְמַעֲיָן חוֹר שָׁחַר / בְּדַמְמַת מוֹת. // כְּתִבְתָּ עֶשֶׂן? עֶשֶׂן מוֹחֵק עֶשֶׂן. / כְּתִבְתָּ אֶפֶר? אֶפֶר מִכֶּסֶה עַל אֶפֶר. / כְּתִבְתָּ רֶכֶּבֶת? רֶכֶּבֶת נִכְנְסֶת בְּרֶכֶּבֶת / מִנְחָצֶת אוֹתָהּ בְּלִי קוֹל. // יֵשׁ דְּבָרִים שֶׁהִכְתַּבְתָּ מִתְפֹּץ תַּחְתָּם. / יֵשׁ שִׁיר שֶׁאֵינְנוּ שִׁיר." אני חושב שזוהי הזכוכית האפלה שב"אלשיר".

כמשורר, אתה כל הזמן נוגע בפער הזה שבין מילה לבין העולם. האם אתה מתאבל על הפער הזה? והאם האובדנים שחווית מחריפים את הפער הזה?
אני לא שווה בתוך הפער הזה. אני חושב שאני צריך לחיות עם הניגודים בלי סינתזה. אני

צריך להשאיר את המתח שבין הניגודים, ולכן אני מצטט את פסוקה כדי לומר: המקלחות קלחו, לא בני אדם. הנה, בכמעט שיחה: "בְּנֵי אָדָם אֵינָם אֱלֹא בְנֵי אָדָם." / לא מְגַפִּים. לא פְּרָגוּל. / לא כְּלָבִים. לא נְבִיחוֹת. / מה שְׁעֵשׂוֹ לא הם עֵשׂוֹ. / הַמַּעֲשִׂים עֵשׂוֹ. / הַדְּחִיפוֹת דְּחָפוּ. הַצְּרִיחוֹת צָרְחוּ. / הַמְּכֹחוֹת הָפוּ. הַלְּעֵג לְעָג. הַמְּקַלְחוֹת קָלְחוּ. / הָעֵשׂוֹן לֹא הָיָה אֱלֹא עֵשׂוֹן. / הָאֶפֶר – אֶפֶר. // לֹא כָלוּם אֵינָנו אֱלֹא לֹא כָלוּם. / לֹא כָלוּם נַחֲקָ מֵרֵב לֹא כָלוּם."

אמרת שלא ידעת עברית לפני שהגעת לארץ. מה היה הקשר שלך ליהדות, למסורת, למקורות?

מעט. אָמִי שמרה על המסורת, הדליקה נרות שבת, התפללה, אכלנו כשר. המטבח היה כשר, אבל בפרוזדור היה ארון כלים של טרף. זאת אומרת, אמא שמרה על כשרות, אבא פחות. אבל יחד עם זאת, אבא תרם פרוכת לבית הכנסת הנאולוגי. בית הכנסת הנאולוגי היה במרחב האוסטרו-הונגרי, מעין בית כנסת שבין רפורמי לקונסרבטיבי. כשהקהילה רצתה להכניס לבית הכנסת עוגב, הרב סירב. חגגו לי שם בר מצווה. למדתי את פרשת השבוע על כל הטעמים שלה.

אבל את לשון התפילה לא הכרת ביום-יום?

לא. הלכנו לבית הכנסת במה שנקרא "החגים הגבוהים". את פסח תמיד בילינו אצל הסבים, כשכל בני המשפחה מסובים. כל קיץ היינו חודש אחד על יד הים או בהרים וחודש אחד אצל הסבים. כל הזמן קראו לי לתורה, כדי לתרום. אבל למעשה לפני הבר-מצווה לא ידעתי ממש לקרוא עברית. ידעתי רק את ברכת "שמע ישראל" שאמא לימדה אותי לומר לפני השינה. אֲדֹאוֹנִי אַחֻד (לפי ההגייה האשכנזית-גרמנית).

משהו ביחס שלך ליהדות השתנה בארץ, בקיבוץ, או אחרי השואה?

ודאי שפה קיבלתי הרבה יותר מן היהדות, אבל אני לא שומר מסורת. בשום אופן לא. יחד עם זה אני טוען שאני איש מאמין. ביסודי אני מאמין שאנחנו חלק ממכלול, וחלק אינו יכול לדעת את מכלולו.

היית אומר שהמסורת היהודית נכנסה לשירה שלך או השפיעה עליה?

אני משער שאפשר לזהות את זה בשירים. המורה שלנו, המדריך של עליית הנוער פה בקיבוץ, לימד אותנו עברית מישעיה וירמיהו – מתאים למתחילים ללמוד כך עברית, לא כן?

אתה משתמש בדימויים רבים מן הנצרות. הפייטה מופיעה הרבה בשירתך, אולי יותר מאשר בכל השירה העברית.

יש לי קשר לנצרות. יש לי חברים נוצריים. גדלתי בבית אמיד, והיו לי שתי אומנות נוצריות: אחת כשהייתי בן יחיד, ואחת שהצטרפה כשנולדה אחותי. ספגתי דרכן את הנצרות. הלכתי לבתי ספר נוצריים. הרבה יהודים למדו שם, שכן אלו היו בתי ספר טובים, בעלי שם. שם ספגתי את המסורת, את האגדות, את הסיפורים,

את המעשיות למיניהם. זה נספג. אני זוכר כשהייתי אחד המוזמנים בקרב קבוצה של שישה או שמונה סופרים ישראלים אורחים של משרד החוץ הגרמני, של מחלקת התרבות, נפגשנו עם כומר ואני התווכחתי אתו על "תורת התארים" – שאלוהים הוא לא גדול ולא קטן, לא שמן ולא רזה. מצחיק, פתאום אני נזכר בזה... זה היה פשוט עמוק בפנים.

שירי הפייטה הרבים נובעים גם מן המשיכה שלי אל האמנות. למשל, הפייטה של מיכאלאנג'לו, כל שלוש הפייטות עשו עליי רושם רב מאוד. וחוץ מזה, הפייטה היא הסמל של האם והבן, ולא פלא שדימוי הפייטה נוגע בי, כבן לאמי שנטבחה באושוויץ. אני ודאי חושב גם על מורן.

בשירתך התייחסות רבה ליצירות אמנות, וגם איזו נטייה לשירי הגות – עניין שבולט במיוחד בשירה המוקדמת שלך. משהו שכלתני אפילו. מצד אחר, ניכרת תשוקה אל הטבע, אל הראשוניות. בראשית שירתך אלו נדמים כשני כוחות שנלחמים זה בזה. בשלב כלשהו נראה שהם מפסיקים להילחם.

בזקנה יש יותר פשרות. ואף על פי כן, אם אתם רוצים לשמוע ראשונים את השיר שיתפרסם בהארץ – אשמח להקריא לכם. יש לי ספר שלם של שירים שעוד לא פורסמו. זה יפורסם אחרי... שירים מן העיזבון. אקרא לכם את השיר שיפורסם בעיתון הארץ השבוע, הוא נקרא "אטיוד":

מָה אֲנַחְנוּ רוֹצִים מֵהֶם?
שִׁיחֲבֹקוּנוּ עַל שֶׁהִשְׁפַּלְנוּ אוֹתָם
וּמִמְשִׁיכִים לְהִשְׁפִּיל?
הָאֵם דָּמָם פָּחוּת אֲדָם מִשְׁלָנוּ?
וְאִם נִחְתָּד מֵהֶם לִיטְרַת בְּשָׂר
דָּמָם לֹא יִזְרָם?
שִׁיחֲלָפוּ עִם הָרוּחַ?
שֶׁכֶּלֶל אֵינָם בְּנִמְצָא? שֶׁמְעוֹלָם לֹא הָיוּ?
מִרְאֲשׁוֹנֵי רְאֲשׁוֹנִים וְאֵילָךְ אֵין כּוֹבֵשׁ טְרִיטוֹרִיָּה לְעֶצְמָם
מִכַּח חֲמָלָה.
מִי אֵינוּ יוֹדֵעַ כִּי הַחַיִּים תּוֹכְעֵנִים
תּוֹכְעֵנִים מְאֹד
אֲנָשִׁים טוֹבִים יֵשׁ בְּכָל מְקוֹם, אֲבָל מָה כֹּהֶם?
וְהָאֲמָנָם אֲנַחְנוּ "אֵין כְּמוֹנוּ"?
לֹא בּוֹכִים וְשָׂרִים?
יֵשׁ אֶסֶל וְיֵשׁ בֶּסֶל
מִז'וֹר וּמִינּוֹר.
עוֹד שְׂאֵלָה?

כן, חוק הלאום שהזכרת. ואנחנו לתומנו חשבנו שנדחה את השאלות הפוליטיות לסוף. נראה שבעת האחרונה, יותר מאשר בצעירותך, דחוף לך להגיב על עניינים פוליטיים, להתריע כנגד העוול. האם בעבר נמנעת בשל נורמות שיריות? איך זה קשור לנורמות השיריות?

למסורת שאתה מגיע ממנה, ללאה גולדברג.

אני לא יודע, אני גם בא משייקספיר. זה הרי שיילוק, החלק הראשון בשיר שקראתי כרגע.

אבל האם בשנים הראשונות לא הרגשת שאתה צריך לשמור על שירה "טהורה" יותר, סימבוליסטית, מנותקת מן הפוליטי העכשווי? אתם חושבים שאני מכיר את עצמי (אומר טוביה וצוחק).

זה עלה בשיחות עם לאה גולדברג?

לא, מעולם לא כתבתי שיר מתוך תכנית. זה במפורש לא עלה בשיחות שלי עם לאה. בין השירים הראשונים שהראיתי לה היו שירים מבולבלים, ועוד קראתי לה את השירים הגרמנים שלי, שגם הם היו מבולבלים מאוד. היא הרי פרסמה את השיר הראשון שלי שכתבתי עברית, בבית החולים. "אִינְנִי זֶה שְׁהִיִּיתִי. / אִינְנִי זֶה שְׁהִנְנִי. / אִינְנִי לֹא כָּאֵן וְלֹא שָׁם. / חֵי בֵּין אֲוִיר וּבֵין מַיִם. / לְאֵטִי חֵי בְּאֵשׁ. / עֵינֵי שְׁרוּפוֹת. / יְדֵי שְׁרוּפוֹת. / שְׁפָתַי שְׁרוּפוֹת. / שְׁרוּפוֹת מַלְּיִם אֱלֹהִים. / זֶה שְׁלַחְשׁוֹן / חֵי בְּאֲרוֹן מִתַּיִם, מִכְּסֵּהוּ פִתּוּחַ / רוּאָה שְׁמַיִם מְרַבְּעִים / עוֹבְרִים".

השיר הזה מוזכר בספר חליפת המכתבים בינך ובין לאה גולדברג, שערך גדעון טיקוצקי, ואולי רק ציפורי מסע. טיקוצקי כותב שהוא לא יודע אם כתבת את זה קודם בעברית או בגרמנית.

כתבתי את זה קודם בעברית. זה השיר הראשון שכתבתי בעברית. בבית החולים, כשלא יכולתי לכתוב כי הייתי כולי כוויות. אחרי התאונה באוטובוס, שבה איבדתי את אשתי הראשונה, אם בתי, מרים. למעשה, את השיר העברי הראשון הזה רשמתי מפי לאה גולדברג כששכבתי חנוט בבית החולים.

על פי מראה השורות לבדן (כפי שהן מופיעות בדף מארכיונה של לאה גולדברג), נראה השיר בעברית הדוק יותר. נראה שהעברית מאפשרת איזו דחיסות ומצלוליות.

נפלה שם שגיאה אחת: "אני חי בארון מת", נכתב, והיה צריך להיות "בארון מתים". אני חושב שאת הגרסה הגרמנית תרגמתי מאוחר. בא הנה משורר גרמני מן הידועים היום, המשורר כריסטוף מקל. הוא הגיע יחד עם אפרת גלעד, ישראלית וידישיסטית. הם באו הנה, וכאן, על המיטה המתקפלת שכרגע תחובה בקיר, הם ישבו ושאלו את גלילה אשתי, מה הם השירים שלי האהובים עליה.

קיצורו של דבר, מקל היה חבר האקדמיה ללשון גרמנית לשירה, וגם אני. לא תמיד הגענו לשיבות, שהיו די משעממות. בפעם אחרת הם באו והביאו לי ספר של תרגומים משירי. הספר נקרא *Wüstenginster*, שפירושו "רותם". אני הייתי נגד תרגומם, כי

כתלמיד של שטראוס, המצלול היה חשוב לי מאוד וחשבתי שאי־אפשר לתרגם. אבל הם הביאו את כתב היד אליי, וראיתי פתאום שהשירים בגרמנית הם גם כן שירים. הם דווקא נמכרו טוב בגרמניה.

גם בגרמנית אתה כותב עם היד על הפה או שזו רק החוויה של העברית?
 לא, לא. היד על הפה הוא ביטוי לא־ביטחון שלי עם העברית. לימים הייתי שותף בתרגום לעברית של ספר שיריו של כריסטוף מקל, שלח לחמך.

אתה עוד חושב בגרמנית מדי פעם?

כשאני שוחה, אני סופר את הברכות בגרמנית. הנפילה הזאת – נפילתי לפני פחות מחודש – גמרה לי את השחייה, ועל זה אני מצר מאוד. כי זה הספורט היחידי שאני עושה. שחיתי עד לנפילה כל יום 500 מטר, עשרים ברכות. אני בא ממועדון שחייה. בזכות מועדון השחייה הגעתי ל"שומר הצעיר", ממועדון השחייה של בר־כוכבא בברטיסלאבה. היה שם מאמן שלקח קבוצה של שחינים בני 13–14, והעביר אותם ל"שומר הצעיר". כך במקרה הגעתי ל"שומר הצעיר", וכך גם הגעתי להכשרה כשזרקו אותנו מבתי הספר. תשעה מן הנערים שהיו בהכשרה, ושלמהוירים שלהם היו מספיק אמצעים כדי לשלם את השוחד, היו התשעה שעמם עליתי ארצה בעליית הנוער. וכך אני חי, בעצם, בגלל מועדון השחייה. ובכן, בשחייה אני סופר את הברכות בגרמנית... אני חולם גם בגרמנית וגם בעברית. אני סופר גם דברים בעברית, אבל את הברכות אני סופר בגרמנית, זכר לאותם ימים בבר־כוכבא. כפי שאמרתי, אני יצור כלאיים.

השינויים בשירתך – נדמה שזה לא רק פשרות של הגיל המאוחר. נדמה שמאז שקיבלת את פרס ישראל, משהו השתחרר אצלך. קפץ איזה קפיץ כזה. נכנסה לשירתך מוזיקליות מתרוננת.

כן, אתם צודקים. הייתה תחושה של שחרור. ראשית הייתה היוזמה של רפי וייכרט. הוא הציע אותי כמועמד לפרס ושאל אותי אם אני מסכים. זה גם הודות לחיים גורי, שבאחד הערבים בבית הקונפדרציה בירושלים, לפני כמה שנים, עוד לפני הפרס, אמר: "נפל לי האסימון". פתאום. הוא היה הראשון מהדור הזה שמצא אותי כמשורר על רמה. קיבלתי את הפרס ב־2008, בדיוק כשחזרנו מבית חולים אחרי שהות של שלושה ימים שם. אני מקבל טלפון: "שרת התרבות רוצה לדבר אִתך". זו הייתה יולי תמיר. היא שאלה אותי: "אתה מוכן לקבל את פרס ישראל?". אמרתי: "כן", ובלבי חשבתי, שהגיע לי מזמן.

אכן, נתקלנו בכתבה של רפי וייכרט משנת 2002, שבה הוא קובל על כך שלא שמים לב ליופי ולעוצמה של שירתך. והנה, פתאום, שיריך מתפרסמים חדשים לבקרים מעל דפי הארץ, ובשנה האחרונה יצאו שני קובצי שירה שלך – עוד לפני ושבע עשרה. תראו, זו הייתה עקשנות שלי. הייתי כל הזמן בשוליים, וזה לא היה אכפת לי. זה לא דיכא אותי ואני המשכתי בשלי, המשכתי לכתוב.

אתה חושב שהטעם השתנה או שגם אתה השתנת?

בוודאי, גם וגם. קראתי עכשיו ספר נהדר של יקיר בן משה. מכירים? הספר הזה יוצא מן הכלל.

מה עוד אתה קורא וקראת לאורך השנים? מה אהבת לקרוא?
 קראתי שירה, קראתי סיפורים. קראתי הרבה עגנון.

איזה עוד משוררים אתה אוהב היום?

משוררים אהובים... קשה להגיד. יותר ממשוררים אהובים יש שירים שאני אוהב. בסך הכול הייתה תקופה שמאוד אהבתי את זך, עד שמצאתי שהוא יותר מדי אלגנטי. דן פגיס הוא בעיניי משורר גדול ממש. עמיחי, יש אצלו דברים נפלאים, אבל לפעמים הוא מקלקל כי הוא לא מספיק ביקורתי וזה חבל. הוא משאיר בתוך השירים דברים לא מעוצבים.

לא מלוטשים עד הסוף? או אולי דווקא מלוטשים יתר על המידה?

אני לא הייתי אומר מלוטשים, אלא מעוצבים. אבל יש דברים שאני אוהב אצלו. אני אוהב גם את אגי משעול. לא אמרתי לה את זה, היא הייתה כאן לפני זמן-מה. גם היא יורה לעצמה לפעמים לתוך הרגל: יש לה שורות נפלאות ורוח טובה כזו, ופתאום משהו הופך "ספרותי". אני לא אוהב "ספרותי" מדי. אני רוצה להוציא שיר מהחומר היבש. החומר הבלתי שירי ביותר. ממנו להוציא – כמו את המים מן הסלע – את הרוח הפואטית. אבל היום זה כבר פחות מעניין. לאחרונה הביאה לי איריס אליה-כהן את ספר שיריה פלא, ובו הרבה שירים נפלאים מאוד.

זה עניין אותך כבר בראשית הדרך? מה חשבת על המלחמה שלו כנגד אלתרמן? אפילו השיר הפותח שלך בכל 67' הוא שיר מצלולי מאוד, ובמעט מלים, יש בו משהו זכי, "כָּל עוֹד אַתָּה אוֹמֵר / כִּי סוֹף, כִּי אֵין יוֹתֵר / לֹא כֵן לֹא לֹא / דִּי קָרַב. יֵשׁ / מִיִּשְׁהוֹ אוֹמֵר / אֲנִי שׁוֹמֵעַ אֶת קוֹלוֹ / שֶׁל מִיִּשְׁהוֹ, כִּי רַב / כִּי טוֹב, יֵשׁ מִיִּשְׁהוֹ אוֹמֵר / לֵאמֹר יֵשׁ מִיִּשְׁהוֹ / אֲשֶׁר נוֹשֵׁם עֲכָשׁוֹ."

השיר "כל עוד" אומר את מה שאומר אדגר בהמלך ליר: "כל זמן שאתה יכול לומר: 'זה נורא. אין נורא מזה', זה לא נורא" – "The worst is not so long as we can say 'this is – the worst'".

אבל יש משהו בכל זאת מאוד זכי בשיר: "מישהו אומר", "אני שומע את קולו".

כן, הייתה תקופה שזך השפיע עליי. עד שזה נהיה יותר מדי יפה. ותמיד עם הג'סטטה הזו רבים. אבל אי אפשר לשלול ממנו שהוא עשה מעשה בשירה העברית.

בכל פעם כשקוראים בשיר: "לאמור יש מישהו אשר נושם עכשיו", עוברת צמרמורת בגוף. זה המשנה החושני הזה, החושי, שבשירה שלך, שהוא בא לידי ביטוי גם במצלול וגם בתיאור פעולת הנשימה המתרחשת "עכשיו". בגלל הצמרמורת הזו הגענו לפה. אז

אתה אומר שזה שילוב של המודרניות בשירה עם שייקספיר?
 אני לא קורא בשיריי. אני שוכח את עצמי. אחרי שאני מוציא ספר, גמרתי אתו.

אמרת שהיית בשוליים, והתעקשת לכתוב. עם זאת, אחרי שאתה מסיים ספר אתה שוכח ממנו. אז למה ההתעקשות, למה אתה מתעקש בכל זאת לכתוב שירה?
 כי זה נתן לי איזשהו משען בחיים. מה היה לי חוץ מזה?

והצילום?

כן, היו תקופות שצילמתי יותר, אבל לא החשבתי את עצמי כצלם בעל ערך או משהו. מישהו שלימד צילום באוניברסיטה העברית מנה אותי בין צלמי שנות הששים. זה מאוד הפתיע אותי. אבל אני לא רואה את עצמי כצלם בעל ערך. היו תקופות שיותר צילמתי ופחות כתבתי. או בכלל לא כתבתי. ושכתבתי ולא צילמתי.

זה משום שזה נופל על אותו מקום אצלך? משום כך אתה לא יכול לעשות את שניהם יחד?
 לא שלא יכולתי, ודאי שהיה גם משהו מזה, אבל אני לא זוכר את זה ככה בדיוק. היו תקופות שהייתי נתון יותר לצילום, ואחרות שהייתי נתון יותר לשירים.

היום אתה עדיין מצלם?

היום כבר לא. אבל יש קטלוג של צילומים שלי שיצא לפני שנה במוזאון בית שטורמן, טוביה ריבנר: מבט כפול, וגם ספר צילומים שבחרתי מצילומיי לאורך השנים, גם זאת ראו עיני, ואף ספר שערך נדב מן ליובל מרחביה.

הייתה גם תערוכה בחמישים למרחביה, ברוח "משפחת האדם".

כן. חוץ מזה ערכתי את מבוקר עד בוקר, ספר של צלמי הקיבוץ הארצי בעשור למדינת ישראל. אחרי שערכתי אותו הייתי עייף מכדי להוציא את צילומי התערוכה שלי כעצת גולדה מאיר.

בקובץ הזה הופיעה התמונה המפורסמת של יעקב שבתאי?

אני חושב שבאלבום אחר שיצא באותה עת. עם יענקל'ה היו לי הרבה שיחות, גם כשגר בקיבוץ וגם לאורך השנים. ידעתי שיש לו כישרון גדול. מה הוא יהיה – את זה לא ידעתי.

היית בקשר גם עם אהרן שבתאי?

כן, הוא הפתיע אותי לגמרי. הוא היה תלמיד שלי. באירוע לכבוד הספר של חליפת המכתבים עם לאה גולדברג, שהתקיים בתל אביב, היה אהרן שבתאי בין הדוברים. והנה הוא אמר שעד היום אני משפיע עליו בתרגומים שלו. לא תיארתי לעצמי. הוא היה תלמיד שלי פה במרחביה. אף ששני האחים שונים מאוד זה מזה, לשניהם משותפת הקפידה. אהרן שבתאי מקפיד מאוד בלשונו. ויענקל'ה – ודאי. הוא תמיד כתב בכמה וכמה גרסאות. יענקל'ה עבד בדיר החזירים, כאן, לא רחוק. שיתפנו פעולה בכתיבת

המחזה "משחק הזמן" – יענקל'ה כתב אותו עם איתן גלעדי, לפי הרעיון שלי להעמיד את הזמן הכפרי האטי, לעומת זמן העיר הסואן.

ועוזר רבין, משורר מוחמץ בספרות העברית. "זאת השהות הנחלמת", כמו מצטט גיבור סוף דבר של שבתאי מתוך שירו של עוזר רבין.

עוזר רבין הגיע אף הוא למרחביה עם קבוצות ההשלמה. עוזר הוא משורר שכמעט נשכח, וגם מבחר מספריו שהוצאתי ב"קשב לשירה" לא עזר; בן דורו של אמיר גלבוש – זוכרים? "אדם קם בבוקר ומרגיש שהוא עם...". עוזר משורר בעל עמקות לשונית ומוזיקלית, למשל בשירו "למה": "נִפְשִׁי בְּחִלּוּמִיָּה / גּוֹ עֲלוּמִיָּה / עוֹדָה עוֹטָה. / רַבִּים וְזִעוּמִים הָיוּ יְמֵיָּה / וְעֵדִין / עוֹלָמָה בְּחִיָּה לֹא רָאָתָה... / עֵתָה, בְּנוֹחָה, עוֹצְמָת עֵין / רָגַע – / לָמָּה אֲרִגִּיזָנָה מְשֻׁנָּתָה?". היה יושב איתי בשעות הפנאי בחורשת האקליפטוס וקורא-מתרגם לי את כוכבים בחוץ, ואני לו את רילקה והלדרלין. היינו ידידים עד יום מותו.

אוכמני, שנקרא תחילה יעקב שוורץ והיה בהנהגה הראשית של הקיבוץ הארצי (בעל הלקסיקון שדורות גדלו עליו), הגדיר את עוזר רבין "משורר סוריאליסטי". לא היה לי מושג מה זה. אני יודע למה הוא חשב כך. כשהגענו ארצה, ישב בחדר בבית מתקופת הקונפדרציה, ליד חדר הפסנתר של אשתי עכשיו, אברהם שלונסקי, שתרגם פעם שנייה את יבגני אונייגין. המדריך שלנו הביא אותי אליו כדי שיגיד מה ערך השירים שלי. אני חושב שאני הייתי תירוץ בשבילו, שהוא רצה להכיר את שלונסקי. שלונסקי פסק אחרי יומיים: "סוריאליזם נחוה", והוסיף: אני לא יודע כל כך גרמנית. סע ללאה גולדברג, היא יודעת גרמנית. כך הכרתי את לאה גולדברג.

לרוב כשיש יחסים של חניכה בין משורר צעיר למשורר מבוגר מדובר בשני גברים. פה יש אישה וגבר. איך היו היחסים שלך עם לאה גולדברג?

אני מוכרח לומר שהחונך שלי היה בכלל סלובקי, שלימים היה במאי סרטים ידוע, ליאופולד להולה, שגר כאן זמן מה בארץ וניסה את מזלו בקאמרי. הוא לא הצליח, אבל השאיר פה את אשתו המגורית, שהייתה נוצרייה סלובקית, ואת בנו. אותו להולה ידע גם קצת עברית כי הוא גדל בבית מסורתי. אביו היה רב. והוא שארגן לראשונה תרגום של מה שנקרא אז "דור שלונסקי" לשפה אירופית, לסלובקית. זה יצא בחוברת שהנהגה הראשית של השומר הצעיר הוציאה בשם חמסין.

זה נקרא חמסין בסלובקית?

כן, ושם לראשונה התרשמתי מאלתרמן, משלונסקי קצת, ומלאה גולדברג. מה שהתפרסם שם מלאה גולדברג היה "שיבולת ירוקת העין". בעיניי אז זה היה מעט חיוור. ואף על פי כן, ידעתי שהיא מפורסמת פה, וכך זה התחיל ונמשך לאורך שנים, כפי שאפשר לקרוא בחליפת המכתבים.

ההערצה אליה גם סירסה, הטילה מורא? הרגשה שאתה חייב לציית לאיזה כללים?
אני לא כתבתי כמות. גלילה אשתי זוכרת שהיא התלהבה מהספר כל על. טיקוצקי

כותב שהיא גרמה לי לעבור לכתוב בעברית. ייתכן, אבל בעיקר אלו היו המשוררים אריה לודוויג וטראוס ורנר קראפט, ששניהם יעצו לי: "כתוב בשפה שאתה מדבר". לאה גולדברג וטראוס היו אף הם חברים. גם אשתו של טראוס, הבת של מרטין בובר. כך היינו חבורה של ארבעה. הבת שלי, שגרה היום באיסלנד כי התחתנה עם איסלנדי, למדה בבצ'אל. אחרי מותה של לאה, בתי התגוררה בביתה; אמה של לאה הזמינה אותה לגור שם. ללאה היה יחס מיוחד לילדים שלנו. הייתה תקופה שהיא עישנה סיגרים שיש להם טבעות מנייר, והיא שלחה את זה לילדים שלנו, ואף התכתבה אִתם.

עד הסוף, לא ידעתי שהיא חולה בסרטן. לאה קבעה שזה ברונכיטיס. היות שהכרתי את יאספרס, שניקה את הבורנכים שלו כל שעה והגיע לגיל מבוגר, קיוויתי לטוב. ארנסט סימון הציג אותי לפני יאספרס כשהיינו בשליחות בשווייץ. אשתו של יאספרס, שהייתה יהודייה, סיפרה שבגרמניה, לפני שזרקו את יאספרס מהאוניבסיטאות שם, היו חברים שנתנו להם מכרטיסי המזון שלהם. ואילו בבאזל איש לא סייע.

אוי, הכרתי כל כך הרבה. אני מוכרח לומר שלא היו לי חיים קלים, אבל היו לי חיים עשירים. הייתה לי הזכות להיפגש עם אנשי שם. עם דירנמט, המחזאי, היינו חברים טובים. הוא רצה שנגור אצלו.

הקשר עם דירנמט וגם עם עגנון הוא מעניין. לשניהם משותפת הכתיבה הצינית, האירונית, ואילו בשירה שלך לא ראינו הרבה ציניות. הכתיבה שלך יותר ישירה, גלויה.
אני חושב שיש בי אירוניה. הנה, השיר שקורא "איזה יום טוב היום", בכמעט שיחה. שם זה נגמר ב"פתי מאמין לכל דבר". יש בי אירוניה.

אתה אוהב את זה?

ביסודי אני לא אוהב, אבל יש בי אירוניה. אני לא אוהב את זה. אבל אי אפשר בלי במציאות שלנו.

לאורך כל השיר אתה מתאר "איש לא מרמה, גם לא את חברו", "הזכרונות שמטו את כל הזוועות", "הדממה אינה חורשת רע" ומסיים ב"פתי מאמין בכל דבר". האם אתה מרגיש שהשורה הזו החותמת היא לא רק אירונית, אלא גם סוג של משאלת לב? כמיהה לכתובה של פתי?

לא. לא כמיהה. לא עד כדי כך. הנה למשל השיר: "הרוח שואל את הים הרגוע... בוקר טוב טוביה. היטבת לישון? חלמת?" – שומעים את האירוניה?

חוץ מכתובת שירה, עסקת לא מעט בהגות – ערכת את סדרת "טעמים". נראה שבזכותך נחשפנו לראשונה בישראל להגותו של ולטר בנימין. אפילו לאה גולדברג מעידה שהתוודעה אל בנימין דרך. המלאכים של פול קליי, שבנימין הפך את אחד ל"מלאך ההיסטוריה", מופיעים בשירים שלך. מלאך של קליי אף מופיע על כריכת ספר השירים שלך 1957 ומסכה. איך גילית את בנימין?

דרך ורנר קראפט, שהיה חבר שלי. בגללי התמונה "אנגלוס נובוס" נמצאת היום במוזאון

ישראל. כי כשערכתי את סדרת "טעמים" בספריית פועלים, קראפט רצה מאוד שאוציא ספר משלו בעברית. הוצאתי את ספרו מלסינג טו קפקא, ולכריכת הספר בחרנו ב"אנגלוס נובוס". כששומר העיזבון של שלום שמע ששלחתי מישהו לצלם בשביל הספר את התמונה הזו (שהתגלגלה מבנימין לשולם והייתה תלויה בחדרו של שולם), הוא אמר: "אם מצלמים את התמונה, סימן שרוצים לגנוב אותה". אשתו של שלום נבהלה ומסרה את התמונה למוזאון ישראל.

הוצאת לאור ב"טעמים" את המסות של בנימין על בודלר. מה חשבת עליו?
 על ולטר בנימין? לא הכול אני מבין ממש. אבל הוא הוגה בלתי רגיל. בלתי רגיל. העבודה שלו המבחינה בין הטרגדיה למחזה היגון הברוקי היא עבודה יוצאת מן הכלל. וגם המסה שלו על המספר, על לסקוב. וכמובן העבודה שלו על הפאסז'ים ועל השעתוק. ואי אפשר שלא להזכיר את מסתו הגדולה על הרומן של גתה, Wahlverwandschaften [משיכה הדדית]. זו מחשבה כל כך עצמאית, כל כך מעמיקה. הוא אחד ההוגים הגדולים ביותר.

אם הזכרנו את עניין היגון – אנחנו עורכים כעת גיליון שיוקדש לקינה ולמלנכוליה, ונראה שיהיה נכון לפרסם את הריאיון הזה אתך בגיליון הקרוב. עם זאת, אף שהיגון איננו חסר בשירתך, לא היינו רוצים להכפיף אותה לקינה ולמלנכוליה – שהן צרות מלהכילה. שכן כפי שאמרנו, באנו אליך בגלל "היופי המאוחר" הזה, וההתרגשות הפשוטה לכאורה למולו: "– מה, בגילי? –". אולי נקרא לריאיון בשם אחד משיריך המוקדמים, "אין-קינה".
 כשאני קורא עכשיו את השיר המוקדם הזה, שאני לא זוכר ממנו דבר, הרי שכרגע אני מבין אותו כאומר שהמצב של העולם הוא כל כך נורא, שהוא מעבר לכל קינה. מלנכוליה היא שקיעה בקינה. מלנכוליה מבחינתי היא ההפך מאהבה, היא מתארת את מי שאיננו מסוגל לאהוב, את מי שאיננו מסוגל אפילו לבקש אהבה. עד כדי כך. גם המלנכוליה נובעת מאיזשהו צורך למשהו. המלנכוליה רוצה לאהוב ולא מסוגל. כל יצירה באה מאיזשהו חסר. כי אחרת, בלי חסר אין צורך ביצירה.

כלומר, זה מנוע שמזין ולא רק מכבה?

יצירה היא אנטי-מלנכוליה. הרי כבר ציטטתי את הקטע מהמלך ליר, "כל עוד אתה יכול לומר... יצירה אומרת, יצירה פונה אל, לא חשוב אל מי, אבל פונה, ויהי זה שם השם. המלנכוליה היא מצב של אילמות. תראו, כשמסתכלים על התחריט המפורסם שהגיש לנו דירר, רואים שם דמות שקועה בעצמה, מבטה פנימה, גוף גאומטרי קטוע, שעון חול, כלב רזה עד עצמות... זו מין רציונליות כזאת שאוכלת את עצמה.

השירה שלך מתמודדת גם עם אילמות, עם הדממה. עם ה"אלשיר". באיזה אופן שירתך היא "הדממה על הנייר"?

אני לא מלנכולי, וגם דירר לא היה מלנכולי. כמו שאין להקיש מהיות שחור צבע העצב, שהעורבים עצובים. מלנכוליה היא ההפך מאהבה. אהבה היא היפתחות ומלנכוליה היא השתקעות בתוך עצמה. שמעתי שמלנכוליה זו האופנה התל אביבית האחרונה. גם הומור

הוא פתוח, וברוך השם יש לי הומור. הומור יותר מאירוניה. אירוניה בסך הכול זרה לי. איפשהו אני שה תמים שלא נותנים לו להיות תמים.

לצד ההומור, לטבע יש מקום מרכזי מאוד בשירתך.

נכון, הוא באמת חשוב. לכן לא הייתי יכול לחיות בתל אביב. הרעש... אני לא מבין איך בני אדם חיים שם. החיפזון האין-סופי...

למרות שהיית בעצם גם איש העולם הגדול.

לא הייתי איש העולם הגדול. בברטיסלאבה שבה גדלתי היו אולי 300,000 תושבים. גם ציריך שבה התגוררתי היא לא עיר גדולה. כשטיילנו עם הנכדים והנינים האיסלנדים שלנו, הם העדיפו את ברטיסלאבה על וינה. וינה הייתה בשבילם גדולה מדי. יותר מדי רעש. בניו יורק, שם הרגשנו באמת חיפזון עצום, ב־fifth avenue rush hour. אני זוכר ערב קריאה בניו-יורק. גם מחמוד דרוויש היה אמור להשתתף, אבל פתאום הודיעו שלא יגיע. אנחנו גרנו אצל מישהי בשדרה החמישית. לפני הבית היה גגון ובו שומר, בכניסה היה שומר נוסף, ועוד שומר במעליות. ואז טלפון, ועוד טלפון ועוד אחד, עד שקיבלנו את הרשות לעלות. אחר כך פתחו ארבעה מנעולי ייל בדלת. האישה שאירחה אותנו בביתה הרב-שומרים והרב-מנעולים, היא עצמה נסעה על אופניים כל בוקר לעבודה... דברים מוזרים בעיר הגדולה.

כל השנים אתה חי בקיבוץ. כיצד זה משפיע על כתיבתך, והאם התפרקות הקיבוץ השפיעה עליה?

אני הייתי בקיבוץ תמיד על-יד. אני לא קיבוצניק. אף פעם לא הייתי. היה פה רעיון קולקטיבי. אני לא מבין איך יכולים לחשוב בצורה קולקטיבית. באנו ב־'41 במלחמה בשעה שהם התכוננו להילחם בצבא הגרמני שהתקרב לארץ. קיבלו אותנו באי רצון בולט, הם לא רצו אותנו, אז שרנו שירים נאציים, וזה הרגז אותם עוד יותר.

שרתם שירים נאציים כדי להרגז אותם?

כן, כדי להרגז אותם. כי הם לא קיבלו אותנו. היו רק שני אנשים פה שהתייחסו אלינו יפה. במרחביה רוב האנשים היו מגליציה, ממקומות קטנים. היו כמה אנשים בעלי רמה – דוד הנגבי שייסד את ספריית פועלים, שבראשיתה התקיימה במרחביה. ודוד כנעני, שגם היה חבר של עגנון וכתב על ספרות – קראנו לו הכומר הכפרי. זה יענקל'ה ואיתן המציאו את השמות, אבל אני זה שצילמתי אותו בפורים בתור כומר כפרי. היו כמה אנשים בעלי מחשבה, אבל הרוב לא ידעו עברית, ולא גמרו בית ספר. גם אני לא סיימתי בית ספר.

וכשהקיבוץ התפרק, בשנות השמונים, פתאום כשחדל להיות קיבוץ, זה השפיע עליך, על הכתיבה?

כן, זו הייתה קצת הקלה. היום החברים הרבה יותר ידידותיים, אולי זה בגלל הזקנה. כיום מתחיל גל חדש של התעוררות, של רצון לשנות משהו, לחשוב, לשוחח ביחד, לחשוב

איך רוצים לחיות פה. עומדים לפני קליטה. הרעיון הקיבוצי דווקא מתפשט בארץ. אפילו בתל אביב מקימים קיבוצים. זה משום שביבי הכניס לפה את הקפיטליזם החזירי; לא הקפיטליזם המתון, אלא החזירי. וזה קשה מאוד. הרי כולנו משועבדים. פעם היה זמן לחשוב, זמן להיות עם הילדים, אף שכל אחד עבד.

מה אתה חושב על השירה המזרחית?

יש דברים מצוינים ויש דברים פחות מצוינים. הייתי בערב ספרות עם שלומי חתוכה, הקדשתי לו שיר. פגשתי אותו בבית אביחי, שם הוא דיבר. יש ויש. יש פטפוטים, אבל יש פטפוטים גם אצל המערביים, ברוך השם.

שירה שנוגעת בזקנה עוסקת הרבה בזיכרון: מה יזכרו, ואיך יזכרו. ודווקא אצלך יש איזו חוויה אחרת של זקנה, שלא עוסקת בזיכרון, אלא בחוויה של הרגע – רגע ההתבוננות מבעד לחלון, והגילוי, כמו אצל רותקו, כפי שאתה כותב, ש"הפחות הוא היותר". אני ציינתי לי שאת הספר הבא ליאת קפלן כבר תפרסם תחת השם: "מי עוד זוכר".

זה שם הספר הבא?

הספר הבא יהיה הספר אחר. כבר בראשית דרכי, הייתי הראשון שהעניק שמות קצרים לספריו, כל עוד, למשל. אז אולי הספר שאחריי ייקרא "לא עוד".

עד כמה היית אומר שהשירה היא צורה של זיכרון בשבילך? כלומר שאתה זוכר דרך השירה? אני אומר שהשכחה היא האושר הגדול, והזיכרון הוא הדיכאון הגדול. הבעיה שאני שוכח מה שלא הייתי רוצה לשכוח. את מה שהייתי רוצה לשכוח, אני לא שוכח. לחיות בעבר זה מעיק.

אבל אין פחד, חשש, לשכוח את זכר העבר, את אחותך, את זכר יקיריך?

בדיוק, ודאי. אני כותב בעוד לפני: "אם אַצְטָרֶף אֲלֵיכֶם, אָבוּדִי, / לא תהיו עוד אָבוּדִי. / אָף לֹא אֶחָד". והרי אמרתי שהשואה היא ההתעסקות האפלה של השירה שלי, אז ודאי. עם זאת, בספר המחקר שיצא בגרמניה על שירי, מאת 30 אנשי ספרות, פרופסורים ופילוסופים, שנקרא *Tuvia rübner lesen*,⁵⁰ "לקרוא טוביה ריבנר", כותבים החוקרים שכנגד השואה וכנגד העבר שלי, יש בשירים שלי חיות, יש בהם כוח חיים.

בשירים סותרים אתה שואל: "כמה שנים אפשר / לשמור על שיווי-משקל / על פי התהום". אני חי הודות לשיווי המשקל.

נראה לעתים שכשהשיר נהיה יותר מדי, הטבע מתפרץ אצלך. אולי כחלק ממשברי המודרניות – באיזה אופן הטבע הוא פתרון לאכזבה מהאנושיות?

Jürgen Nelles (Hrsg.) *Tuvia Rübner lesen. Erfahrungen mit seinen Büchern*. Rimbaud: Aachen 2015

אני לא יכול להגיד בוודאות, אבל כנראה שכן. כנראה שהטבע נותן רוגע. משום שהטבע הוא הזמן החוזר כנגד הזמן החולף. יש הרי שני מיני זמנים, מלבד העובדה שהזמן הוא בכלל זמן יחסי ושנחנו משועבדים בעצם למה שהמצאנו, שהרי את הזמן אנחנו המצאנו. אבל היות שהטבע הוא מחזורי, אז יש בזה איזושהי נחמה. זה נותן איזושהו ביטחון.

לסיכום, כשתיארת את שרשרת השומרים והמנעולים בשדרה החמישית בניו יורק עלתה בדעתנו יצירתו של קפקא, שדומה כי היא קרובה במיוחד ללבך.

בגן שמואל, שם עשתה קבוצתנו שנה אחת, נמצאה על המדפים ספריית שוקן הקטנה. ובתוך ספריית שוקן היה הספר הקטן של קפקא *Vor dem Gesetz*, "לפני החוק". בעצם, צריך להיות "לפני שער החוק". קראתי את זה שם לראשונה, בגרמנית, וזה השפיע עליי מאוד. כשבאתי לשטראוס בפעם הראשונה, במהלך השיחה בינינו, שאלתי אותו אם הוא מכיר אולי איזה סופר בשם קפקא, שהשאייר עליי רושם גדול. הוא חייך וצחק, "כן, אני מכיר." אז עדיין קפקא לא היה ידוע בארץ וטרם תורגם לעברית. זה היה ב-44'. קפקא נעשה ידוע אחרי מלחמת העולם. עד אז הכיר אותו רק חוג מצומצם מאוד. ספריית שוקן הקטנה, שהייתה כולה בגרמנית, ביקשה עם עליית גרמניה הנאצית להוציא לאור את מה שאפשר היה, כדי לשמור על הרוח היהודית.

את שטראוס הכרתי דרך קראפט. את קראפט הכרתי דרך מפקחת של עליית הנוער, שהגיעה למרחביה. בדירה שלה באלפסי 27 בירושלים נפגשתי לראשונה עם קראפט, שגר בשכנות, ומאז היינו חברים. קראפט התעניין בשירים שלי, כנראה מצא בהם משהו. שלחתי לו טונות של שירים. הדוור המסכן היה צריך להביא לו את זה. קראפט הראה את השירים לשטראוס, ושטראוס גם מצא בהם עניין ורצה להכיר אותי, אבל אני חשבתי שדי לי באחד. עד שבספריית שוקן בגן שמואל מצאתי גם את הספר של שטראוס *Land Israel*, שנושם ריח הלדרליני. מעט לפני כן קראתי את הספר של הלדרלין היפריזון והוא השפיע עליי מאוד. כתבתי אפוא לשטראוס ושאלתי אם אני יכול לבקר אצלו.

גילית, אם כן, את קפקא כשהוא עוד לא היה קפקא?

פעם בכנס האקדמיה הגרמנית לשפה ולספרות שהתקיים בקאסל נסענו באוטובוס ולידי ישב מלקולם פייסלי, חוקר קפקא שחקר את יצירתו על פי כתבי היד שלו, ועל פי הנייר של כתב היד שלו. התחיל בינינו ויכוח באוטובוס. הוא אמר שיש התפתחות אצל קפקא – שהגיבורים שם משתנים. ואני אמרתי שאין, שלא חלה אצלו התפתחות, שהרי חיים שלמים לא מספיקים כדי להגיע אצלו לכפר הסמוך. בסוף ירדנו והוא אמר: "מי שקפקא רוכב עליו, לא נפטר בקלות מהפרש שלו." מאז נעשינו ידידים. בלונדון הוא הזמין אותי לאוקספורד והראה לי אגף של ספרים שרק למעטים יש כניסה אליו. על הספסלים והשולחנות האלו מהמאה ה-17 ניצבו כתבי קפקא. הוא האיש שהעביר את כתבי קפקא מז'נבה, שלשם הם הועברו ממקס ברוד בזמן המלחמה. במלחמת סואץ העבירו את כל כתבי היד של קפקא מספרית שוקן בירושלים לז'נבה, חוץ מהשניים שגנבה המזכירה של מקס ברוד. היירות של קפקא, שתי הבנות של אוטלה אחותו, שניצלו הודות לאביהם הנוצרי, חיו בצ'כוסלובקיה הקומוניסטית. והבת של אחותו אלי, מריאן שטיינר, חיה בלונדון. היה

לה בן שלמד באוקספורד, והוא שהמליץ על פייסלי כעל גרמניסט מהימנ שיעביר את הכתבים מ'נבנה. פייסלי סיפר כיצד נהג כל הדרך, נרגש וחרד, במכונית הקטנה שלו, ובה כתבי היד של קפקא.

היה ברשותי דף מקורי מכתב היד של קפקא בעת שלמד עברית. זה היה מעין מילון של מלים בעברית שקפקא כתב. מכרתי אותו כדי לתת את תמורתו לבן הבודדיסט שלנו.

ואולי זה מוכיח שבקפקא אי אפשר "להחזיק". כמו שאין "לצייר את השרץ", כפי שכתבת יפה כל כך בקובץ המחקרים סימפוזיון קפקא. אם חזרנו שוב לקפקא, אתן לכם לסיום את השיר הבא שכתבתי לאחרונה:

פטר האדום⁵¹

נִמְלָטִי מִמּוֹלַדְתִּי הַרְחֹקָה
 שֶׁהַפֶּכֶה לְאִיטָה אוּ דוֹקָא מֵהַר לְמַדִּי
 לְמָקוֹם שֶׁל פְּרָאוֹת מְשׁוֹם הַסִּכָּנָה לְהַצּוֹד בּוֹ
 מָקוֹם שֶׁל תְּאֵאוֹת צִיד הַמוֹנִי לְלֹא מַעֲצוֹר – וְנִצַּלְתִּי.
 נִצַּלְתִּי בְּאַרְץ שֶׁעֲשֵׂתָהּ לָהּ מְנַהֵג שֶׁל פְּנִים לְכָאֵן וּלְכָאֵן,
 שֶׁחֲמָלָה וְאֶכְזָרִיּוֹת כְּרוֹכוֹת בָּהּ יַחֲדָיו,
 אֶרֶץ הַמֶּלֶךְ שֶׁחֲפָצָה חַיִּים,
 אֶרֶץ שִׂיּוּדַעַת שֶׁמְחָה וְשֶׁכוֹל וְאֶבֶל פִּי שְׁבַע,
 וְגַם אֲנִי זֶה וְגַם זֶה,
 מוֹפִיעַ מַדִּי פַעַם וּמִכְבֵּד אֶת קְהֵלִי הַצְּנוּעַ
 וּמִכְנָס בְּתוֹךְ עֲצָמֵי.
 עֲבָרִי הַרְחֹק נִצְרַב בְּנַפְשִׁי, וְלֹא רַק כְּאֵהָבָה
 שֶׁחֻוִּיתִי בִּימֵי יְלֻדוּתִי, גַּם הָאֵימָה הִיא כְּמוֹ מַגְנֵט
 וְהַפְּחָד מִפְתָּהּ וְיֵשׁ וְהַרְוֹדֶף מִקְסִים אֶת נִרְדָּפוֹ.
 לֹא תִמְיֵד יְדַעְתִּי לְהַחֲבִיא אֶת עֲבָרֵי
 כְּמוֹ קוֹף הַמְּשַׁחֵק אָדָם מִחֲבִיא אֶת זַנְבוֹ:
 לְשׁוֹנֵי כְּפוּלָה, פַּעַם מְכַרְת, פַּעַם זֹרָה,
 אֲנִי שֶׁיָּךְ וְלֹא, רְחוֹק מִכָּל חֲבוּרָה,
 פֶּטֶר הָאָדָם שֶׁלְמַד אֶת עֲצָמוֹ לֹא לִלְל –

עד שנפילתי שדוד ליפיה של הארץ הזאת שאין לו שעור ולבי החצוי היה ללכה.

תודה על הדין וחשבון הנוקב שמסרת לנו, חברי האקדמיה.

51 פרנץ קפקא, "דין וחשבון לאקדמיה".